

ВІДГУК

опонента доктора економічних наук, професора

КУРИЛЬЦІВА Романа Михайловича

на дисертацію **ЧУМАЧЕНКА Олександра Миколайовича**

на тему: **«Теоретичні засади оцінки земельно-ресурсного потенціалу**

європейських країн в економічному та екологічному вимірах»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування

та охорони навколишнього середовища»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Земельні ресурси є стратегічним чинником соціально-економічного розвитку країни. Особливістю земельних ресурсів є їх здатність поряд з виконанням екологічної функції забезпечувати економічний розвиток як окремого господарюючого суб'єкта, так і міста, регіону, країни в цілому. Виступаючи загальним засобом виробництва, земля є водночас абсолютно обмеженим ресурсом, оскільки вона не підлягає відтворенню. Обмеженість земельних ресурсів і неможливість їх відтворення визначають важливість їх оцінки як з екологічної, так і з економічної точки зору.

Сьогодні земельно-ресурсний потенціал територій в нашій державі використовується вкрай неефективно через його істотне недооцінювання. Тому дослідження теоретичних засад оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн стає важливим кроком до розробки ефективних методів використання та охорони земельних ресурсів в Україні. Більше того, підходи оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному й екологічному вимірах можуть стати основою для формування національних і регіональних стратегій управління землекористуванням, що відповідатимуть принципам сталого розвитку та забезпечуватимуть збалансоване використання природних ресурсів.

Відтак, дослідження оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному та екологічному вимірах є надзвичайно важливим

для розвитку національної системи його оцінювання, що свідчить про актуальність теми дисертації О. М. Чумаченка.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій дисертації. Ознайомлення зі змістом і структурою дисертації дає підстави стверджувати, що мета роботи, яка полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій щодо оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному та екологічному вимірах у контексті євроінтеграції України, досягнута. Викладені наукові положення, висновки і рекомендації є обґрунтованими, достовірними та аргументованими, оскільки базуються на використанні відповідних загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. Зокрема, використання монографічного методу дозволило проаналізувати наукові публікації з питань екологічної та економічної оцінки використання земельно-ресурсного потенціалу територій. Метод аналогій і порівнянь дозволив автору провести дослідження європейського та світового досвіду з використання та охорони земель, а також післявоєнного відновлення землекористувань. Вдале авторське поєднання економіко-статистичних методів та методів регресійно-кореляційного аналізу дозволило провести розрахунок оціночних показників використання орних земель, що базуються на порівнянні екологічних показників пов'язаних із збереженням біологічного різноманіття та екосистемних функцій території, а також побудувати багатофакторну економіко-математичну модель секторального землекористування. Використання автором методу прогнозування дозволило розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо перспектив використання національного земельно-ресурсного потенціалу в контексті євроінтеграції.

Дисертаційне дослідження складається із п'яти розділів. Розділи дисертації логічно побудовані та змістовно наповнені. Структурно дисертація включає анотацію, зміст, теоретичну та методичну частину, результати експериментальних досліджень та їх аналіз, висновки та пропозиції, список використаних джерел та додатки. Анотація дисертації у достатньому обсязі

висвітлює основні положення і висновки, що містяться у дисертації, відображає її структуру та логіку викладення матеріалу.

У першому теоретичному розділі дисертації *«Теоретичні засади визначення земельно-ресурсного потенціалу територій»* здобувачем висвітлено роль земельних ресурсів як основи національного багатства (с. 42–54); сутність поняття «земельно-ресурсний потенціал» в економіці природокористування (с. 55–61); критерії вимірювання земельно-ресурсного потенціалу (с. 62–80); проблеми глобалізації та формування європейського земельно-ресурсного простору (с. 61–70). Опрацювання та критичне осмислення теоретичних підходів дали можливість здобувачу дійти висновку, що земельно-ресурсний потенціал потрібно розглядати як інтегральну, багатовимірну категорію економіки природокористування, що відображає поєднання кількісних, якісних, просторових, інституційних і екологічних характеристик земель території, які у своїй сукупності створюють умови для раціональної, сталоспрямованої та економічно доцільної господарської діяльності.

У другому розділі *«Глобальні та регіональні екологічні виклики щодо використання земельних ресурсів»* здобувачем проаналізовано роль землекористування в забезпеченні екологічної та продовольчої безпеки (с. 91–100); проблеми екологічної безпеки землекористування (с. 100–122); проблеми соціально-економічної та політичної безпеки європейських країн (с. 122–151). У результаті проведеного аналізу здобувачем з'ясовано, що система землекористування європейських країн характеризується неоднорідною інтенсифікацією сільськогосподарського товаровиробництва. Зокрема, країнам, що розвиваються притаманне товарне традиційне та споживче традиційне ведення господарства, а розвинутим – органічне землеробство і товарне спеціалізоване товаровиробництво. Також обґрунтовано, що значний вплив на екологічний стан територій за інтенсивного ведення сільськогосподарського товаровиробництва має внесення мінеральних добрив.

У третьому розділі *«Методологія і методичні засади порівняльного оцінювання земельно-ресурсного потенціалу України та європейських країн»*

здобувачем представлено взаємозв'язок людського та земельного капіталу (с. 158–163); просторову неоднорідність географічного середовища як головного фактору цінності земель (с. 163–171); розуміння вартості та оцінки земельних ресурсів (с. 171–193); особливості формування та регулювання національного і європейського ринків земель (с. 194–213); формування та перерозподіл земельної ренти в умовах постіндустріальної економіки (с. 213–246). У результаті проведеного дослідження автором встановлено, що вартість оренди в більшості європейських країн значно вища, ніж в Україні, особливо щодо земель приватної форми власності, а частка земельних платежів у структурі загальних фіскальних надходжень у більшості економік країн Європи є незначною. Також створено економіко-математичну модель, що дала змогу на основі відкритих даних змодельовати показники оцінки орних земель європейських країн до 2050 року для розроблення прогнозу фіскальних платежів та наповнення місцевих і державних бюджетів.

У четвертому розділі *«Інституційні та суспільно-політичні передумови управління земельно-ресурсним потенціалом»* здобувачем розкрито систему землеволодіння та правовий статус землі і нерухомості (с. 253–262); з'ясовано взаємодію державного і приватного сектору в управлінні земельно-ресурсним потенціалом (с. 263–272); визначено роль земельної реформи, приватизації та землеустрою в управлінні земельно-ресурсним потенціалом (с. 272–308); обґрунтовано вигоди від ефективної системи управління земельними ресурсами (с. 308–313); проаналізовано регулювання земельних відносин у країнах-членах Європейського Союзу та в межах Спільної аграрної політики (с. 313–345). У результаті здобувачем обґрунтовано, що незалежно від форми власності нормування обсягів власності є необхідним у регуляторній земельній політиці для унеможливлення формування концентрацій і монополізації земель. З'ясовано, що розвиненим країнам характерні ліберальні та відкриті ринки земель, а переважаючою формою власності на землі є приватна. Виявлено, що під час земельних реформ у країнах Центрально-Східної Європи земельні відносини розвивалися за двома фундаментально різними підходами: через

повернення (реституцію) прав на землю колишнім власникам і через розподіл (фрагментацію) прав на землю серед сільського населення. Також доведено, що фінансова підтримка товаровиробників у межах Спільної аграрної політики ЄС є одним із чинників, який впливає на ринки землі, ціноутворення та виплати землевласникам у системі аграрного землекористування.

У п'ятому розділі дисертації *«Інституційні та економіко-екологічні механізми удосконалення оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн і рекомендації для України»* здобувачем розглянуто структуру землекористування та ефективність її впливу на формування валового внутрішнього продукту (с. 351–377); доведено необхідність збереження біотичного різноманіття та екосистемних функцій території (с. 377–414); розкрито роль європейських інститутів і національних урядів у формуванні сталого землекористування (с. 414–436); визначено перспективи удосконалення земельної політики України (с. 436–459). Таким чином, у результаті проведеного багатофакторного кореляційного аналізу здобувачем встановлено залежності між економічними показниками прибутковості та використанням земельно-ресурсного потенціалу із урахуванням інституційних секторів економіки країн. Проведено комплексну оцінку просторової забезпеченості збереження біологічного різноманіття та екосистемних функцій території європейських країн. Також обґрунтовано напрями вдосконалення земельної політики в Україні за соціально-економічним, екологічним, військово-політичним та історико-культурним напрямками в контексті євроінтеграційних процесів із гармонійним поєднанням різних сфер суспільного життя для досягнення продовольчої безпеки, сталого розвитку та збалансованого використання земельних ресурсів.

Достовірність результатів і новизна досліджень. Результати дисертації відзначається високим рівнем достовірності та обґрунтованості з огляду на те, що при опрацюванні значних статистичних та фактологічних даних здобувач використовував офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України,

Міністерства фінансів України, Державної податкової служби України, Державного агентства водних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів України. Окрім цього, автором опрацьовувалися матеріали Євростату та Світового Банку.

Результати дисертації містять наукову новизну, яка полягає у розробленні теоретико-методологічних засад і практичних рекомендацій еколого-економічного оцінювання земельно-ресурсного потенціалу європейських країн як передумови формування євроінтеграційної земельної політики в Україні.

Автором вперше запропоновано поняття «європейський земельно-ресурсний простір» і «постконфліктне землекористування», а також обґрунтовано теоретико-методологічні засади оцінювання земельно-ресурсного потенціалу європейських країн, яке базується на встановленні залежності величини валового внутрішнього продукту країн Європейського Союзу від секторального землекористування.

Дисертантом удосконалено поняття «земельно-ресурсний потенціал», механізми оцінки впливу глобалізації та транснаціональних відносин на формування європейського земельно-ресурсного простору, підходи до моделювання наслідків зростання питомої ваги урбанізованих земель до 2030 року, із підкресленням важливості оподаткування для економічного розвитку та сталого управління земельними ресурсами.

Здобувачем також удосконалено механізми визначення потенціалу зростання цінності сільськогосподарських земель, що дало змогу змодельовати показники вартості орних земель європейських країн на період до 2050 року, а також методологічні основи комплексного поглиблення оцінки просторової забезпеченості збереження біологічного різноманіття та екосистемних функцій території європейських країн.

В дисертації розвинуто комплексні підходи до визначення впливу сільськогосподарського виробництва на навколишнє середовище, що полягають у всебічній оцінці наслідків інтенсифікації тваринництва, масштабної хімізації агросектору та зростання обсягів викидів парникових газів.

Окрім цього, набули подальшого розвитку підходи до оцінки впливу Спільної аграрної політики на виплати землевласникам та визначення ефективності земельної політики як засобу досягнення соціально-економічних завдань, особливо в країнах Східної та Центральної Європи.

Також науково обґрунтовано підходи щодо визначення ролі європейських інститутів і національних урядів у формуванні сталого землекористування, зокрема, підкреслено цілі, які передбачають розв'язання проблем сталого землекористування в межах Європейського зеленого курсу та визначають необхідність створення Спільної земельної політики ЄС, орієнтованої на забезпечення сталого використання земель і управління земельними ресурсами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження безпосередньо пов'язане з темою науково-дослідної роботи «Соціально-економічні виклики, реалізація та вдосконалення законодавства України у контексті сталого розвитку», зокрема в межах договору № БФ/39-2021 з підтемами «Оцінювання стану і перспектив відновлення потенціалу територіальних громад, моніторингу стану їх земель та оптимізації повоєнного землекористування» (2023 р.) і «Науково-методичне забезпечення сталого землекористування та охорони земель у територіальних громадах в сучасних умовах» (2024 р.), в яких автором обґрунтовано концептуальні напрями удосконалення державної політики для досягнення цілей сталого розвитку в системі постконфліктного землекористування та відповідно до завдань Європейського зеленого курсу.

Практичне значення результатів дослідження. Практична цінність результатів наукового дослідження полягає у формуванні науково-методичних підходів до оцінки земельно-ресурсного потенціалу для забезпечення ефективного функціонування системи природокористування та досягнення сталого землекористування.

Результати дисертаційного дослідження було використано Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України при розробленні нової моделі

управління земельними ресурсами, що зорієнтована на стале використання та збереження природніх екосистем. Зокрема, запропоновані інструменти економічного стимулювання екологічнобезпечного землекористування як базового елемента економічного механізму природокористування на рівні територіальних громад враховано у заходах за напрямом робочої групи «Екологічна безпека» в процесі розроблення проєкту Плану відновлення України від наслідків війни (довідка від 22.03.2024 р.).

Розроблені автором пропозиції знайшли своє практичне застосування в діяльності Асоціації фахівців землеустрою України, а саме: методика оцінки ефективності землекористування, комплекс критеріїв і показників для оцінки ефективності землекористування та його впливу на процес виробництва, а також економічної віддачі від використання земельних ресурсів, підвищення рівня обізнаності інженерів-землевпорядників щодо оцінки земельно-ресурсного потенціалу й ефективності використання земель, що сприяє підвищенню якості розроблення проєктної документації із землеустрою (довідка № 33 від 22.03.2024 р.).

Авторські пропозиції щодо напрямів удосконалення державної політики для досягнення цілей сталого розвитку в системі постконфліктного землекористування в межах завдань Європейського зеленого курсу є частиною науково-дослідної роботи «Соціально-економічні виклики, реалізація та вдосконалення законодавства України у контексті сталого розвитку», а саме підтем «Оцінювання стану і перспектив відновлення потенціалу територіальних громад, моніторингу стану їх земель та оптимізації повоєнного землекористування» (2023 р.) та «Науково-методичне забезпечення сталого землекористування та охорони земель у територіальних громадах в сучасних умовах» (2024) (акт впровадження від 02.04.2024 р.).

Результати досліджень використовуються у навчальному процесі кафедри землевпорядного проєктування на факультеті землевпорядкування Національного університету біоресурсів і природокористування України при викладанні навчальних дисциплін «Землеустрій» та «Історія земельних

відносин і землеустрою». Зокрема, впроваджено теоретико-методичні підходи щодо оцінки земельно-ресурсного потенціалу територій, визначення ролі землекористування в забезпеченні екологічної та продовольчої безпеки, проведення земельних реформ і їх вплив на економічні, екологічні та військово-політичні аспекти формування земельних відносин у європейських країнах (акт впровадження від 02.04.2024 р.).

Повнота викладення основних наукових результатів в опублікованих працях. Основні наукові положення та результати дисертації опубліковано в 45 наукових працях, із яких 2 монографії, 20 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань, 5 статей у періодичних наукових виданнях, включених до категорії «А» Переліку наукових фахових видань України та/або в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, стаття в науковому виданні іншої держави, 17 тез наукових доповідей.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. У дисертації О. М. Чумаченка відсутні порушення академічної доброчесності. У дослідженні повною мірою дотримано вимог щодо посилань на літературні джерела та джерела статистичної інформації. Використання ідей, результатів та текстів інших авторів містить посилання на відповідне джерело інформації.

Дискусійні положення та зауваження щодо роботи. Позитивно оцінюючи достатньо високий науковий рівень підготовки дисертації, необхідно звернути увагу на окремі недоліки та дискусійні положення представленого дослідження:

1. Аналізуючи запропоноване автором поняття «земельно-ресурсний потенціал» (с. 59), виникає питання, що є раціональною, сталоспрямованою та економічно доцільною господарською діяльністю і як вони узгоджуються між собою.

2. Здобувачем у підрозділі 1.2 дисертації запропоновано термін «європейський земельно-ресурсний простір» (с. 60–61). На нашу думку, було б доцільно в роботі розкрити сутнісні особливості розуміння таких понять

як «земля» та «земельні ресурси» в законодавстві ЄС та країн, які в нього входять. Це дало б змогу обґрунтувати необхідність введення цього терміну та зрозуміти, на чому базується авторське твердження.

3. У роботі не варто використовувати іноземні терміни без їхнього змістовного перекладу, як приклад, «land grabs» земель (с. 128, с. 132, с. 133). Це призводить до тавтології, а саме «захоплення земель» земель.

4. Автору в роботі потрібно було деталізувати, яка роль відводиться фермеру при розподілі рентних доходів (рис. 3.22, с. 223), а також розкрити взаємозв'язки в межах розробленої схеми між «землевласник-фермер» та «фермер-агрохолдинг».

5. Із запропонованої автором логічно-сислової моделі еколого-економічного використання земельно-ресурсного потенціалу (рис. 5.18, с. 376) не зрозуміло як враховується вплив екологічної складової на використання земельно-ресурсного потенціалу та її взаємозв'язок з економічною складовою.

6. Автору потрібно було конкретизувати заходи реалізації євроінтеграційної земельної політики України (рис. 5.52, с. 456), а саме детально розкрити нормативно-правову складову через прийняття необхідних стратегій та програм. Також представити фінансово-економічні інструменти імплементації цієї політики. І, насамкінець, розкрити інформаційно-технічне забезпечення впровадження євроінтеграційної земельної політики в Україні.

Водночас, наведені зауваження мають окремий характер, тому не знижують достатньо високий науковий рівень дисертації і не виливають на її загальну позитивну оцінку.

Загальний висновок. Дисертація Чумаченка Олександра Миколайовича на тему: «Теоретичні засади оцінки земельно-ресурсного потенціалу європейських країн в економічному та екологічному вимірах» за своїм науковим рівнем та практичною цінністю, новизною, дотриманням академічної доброчесності, достовірністю результатів, змістом та оформленням повністю відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку

присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її автор Чумаченко Олександр Миколайович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора економічних наук за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища».

ОПОНЕНТ:

**професор кафедри кадастру територій
Національного університету
«Львівська політехніка»,
доктор економічних наук,
професор**

Роман КУРИЛЬЦІВ

Підпис Романа КУРИЛЬЦІВА засвідчую

Вчений секретар

Національного університету

«Львівська політехніка»

кандидат технічних наук, доцент

Роман БРИЛИНСЬКИЙ